

УДК 631.145(477.53)

© 2011

Опара М.М., кандидат сільськогосподарських наук,

Опара Н.М., доцент

Полтавська державна аграрна академія

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА
ІМЕНІ М.І. ВАВИЛОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК
НА СЛУЖБІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
ПОЛТАВСЬКОГО РЕГІОНУ**

Рецензент – доктор сільськогосподарських наук, професор П.В. Писаренко

Розглянуто передумови створення Полтавського дослідного поля, основні напрями наукових досліджень, перетворення його в Полтавську дослідну станцію, розширення її дослідної тематики. Створення на базі Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції науково-виробничого об'єднання, а з часом – центру наукового забезпечення агропромислового комплексу Полтавської області, їх роль у розробці й впровадженні у виробництво прогресивних прийомів у рослинництві і тваринництві, головні напрями наукових досліджень центру.

Ключові слова: Полтавське дослідне поле, Полтавська сільськогосподарська дослідна станція, науково-виробниче об'єднання, Центр наукового забезпечення, базові господарства, обробіток ґрунту, селекція, тваринництво.

Постановка проблеми. Відміна в 1861 році кріпосного права прискорила розвиток сільськогосподарства на новій основі, що потребувало його перебудови, знань і умінь. Проте цих знань не було ні у поміщиків, ні у селян.

Багато поміщиків намагалося впроваджувати в сільське господарство все закордонне для підвищення його продуктивності, не враховуючи особливостей клімату, ґрунтів, старалися вирощувати закордонні культури і сорти, використовувати розроблені там прийоми обробітку ґрунту й догляду за рослинами. Однак нічого позитивного, як правило, не спостерігалось.

Потрібна була своя агрономічна наука, заснована на досягненнях і результатах, одержаних у конкретних умовах тієї чи іншої зони.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Історія становлення дослідної справи на Полтавщині тісно пов'язана з розвитком сільськогосподарства в губернії. Чимало відомих вчених, зокрема В.В. Докучаєв, О.О. Ізмайльський, М.І. Вавилов та інші, працювали й присвятили свої теоретичні та практичні досягнення питан-

ням розвитку аграрної науки й дослідної справи Полтавщини. Детальне вивчення статистичних даних у плані економіки губернії наводило на думку про необхідність поширення дослідних полів і станцій.

У 1865 році в Полтаві організовується Сільськогосподарське товариство, яке вважало одним із головних завдань усіх, хто займається практичним землеробством, показувати на практиці, якою із рослин – хлібною, кормовою чи промисловою (більш-менш відомою) – можна займатися з упевненістю на успіх і прибуток з урахуванням місцевих кліматичних умов і властивостей ґрунту.

Питання створення сільськогосподарської дослідної установи при Полтавському Товаристві сільськогосподарства через нестачу коштів тривалий час не могло здійснитися. Лише завдяки матеріальній підтримці Полтавського губернського земства у Товаристві з'явилася можливість приступити до створення давно задуманої дослідної установи.

І лише 10 жовтня 1884 року Загальні збори губерньського земства затвердили "Статут", а 28 жовтня того ж року Товариство обрало першу Раду дослідного поля [1].

Згідно з §1 "Статуту Полтавського дослідного поля", за ним закріплювалося "научно разрабатывать практические вопросы сельского хозяйства и дать ответы по тем вопросам сельскохозяйственной культуры, в разрешении которых наиболее нуждались местные хозяйства" [5].

Головною темою науково-дослідної роботи дослідного поля в перші роки була розробка заходів у боротьбі з посухою. Вже в перших дослідках вивчалась ефективність різних видів парів, глибина оранки, агротехніка і порівняльна продуктивність семи різних видів багаторічних трав, у т. ч. люцерни, конюшини.

У першу програму робіт дослідного поля були включені питання агротехніки кукурудзи, впровадження урожайності різних її сортів, сорто-

випробування пшениці озимої, вивчення агро-техніки картоплі.

Дослідне поле вирішило досить важливе питання: воно поклало в основу польовий метод, конкретизуючи й удосконалюючи його для наукового дослідження та аналізу сільськогосподарських явищ.

Програму на початкові роки роботи Полтавського дослідного поля розробив перший завідувачий поля Б.П. Черепакін у 1885 році. На основі метеоспостережень і вивчення ґрунтів, поле було віднесено до засушливого регіону, тому "вопросы борьбы с засухой здесь играют первостепенное значение" [4].

Друга програма була розроблена через 10 років і передбачала розширення попередніх задач і вирішень багатьох нових питань. Зокрема, були введені трипільні сівозміни, оскільки дослідники ставилися в трьохпільці – найбільш поширеній у Полтавській губернії сівозміні.

У 1905 році під керівництвом нового завідувачого, С.Ф. Третьякова, випускника Московського університету і Новоолександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, розпочалася третя програма дослідів, якою передбачалося продовження вивчення агротехнічних прийомів при трьохпільних і багатопільних сівозмінах, а також включення селекційної роботи – випробування сортів основних хлібів із їх наступним поліпшенням.

Нещодавно минуло 110 років із того часу, відколи Полтавське губернське зібрання постановило перетворити Полтавське дослідне поле в дослідну станцію 2-го розряду й порушило про це клопотання перед Міністерством землеробства.

У 1910 році директором Полтавської сільськогосподарської дослідної станції був обраний Сергій Федорович Третьяков. Бюджет наукового закладу збільшився на 19 тис. рублів, виникла необхідність у проведенні додаткових досліджень, до програми яких включалися аналізи складу зерна з визначенням вмісту білка в залежності від умов культивування, вологості ґрунту, вмісту нітратів при різних прийомах агротехніки.

Був відкритий ентомологічний відділ, програмою якого передбачалося "изучение биологии вредителей полеводства, а равно сада и огорода, естественной регуляции их размножения... и выяснение наиболее пригодных мер борьбы" [2].

Агрохімічний відділ значно розширив роботу з вивчення питань мобілізації азоту, фосфору й калію в ґрунті.

Відділ тваринництва розпочав свою роботу з

проведення дослідів із дрібними тваринами – свиньми, вівцями і птицею. Метою досліджень було вивчення питань підвищення їх продуктивності та розробки рекомендацій, які б могли бути використані дрібними селянськими господарствами.

Наука тваринництва багато в чому веде свій відлік від Полтавського дослідного поля, і як складова аграрної науки, вона відбулася, завдячуючи еволюції агрономії. Головне в цій діяльності "українського Ротамстеда", як влучно пише професор В.І. Онопрієнко: "Готувались тут і кадри для проведення досліджень в галузі сільського господарства" [3].

Мета і методика проведення досліджень – на основі науково-історичного аналізу показати історію становлення Полтавського інституту агропромислового виробництва імені М.І. Вавилова Національної академії аграрних наук та його роль у діяльності агропромислового комплексу Полтавського регіону.

Науково-історичний, хронологічний та логічний методи становлять методологічну основу досліджень.

Результати досліджень. За більше ніж віковий період дослідна станція відіграла визначну роль у розвитку вітчизняного землеробства і дослідної справи, активно працюючи в плані розробки й впровадження у виробництво прогресивних прийомів у рослинництві й тваринництві. Дана дослідна установа завжди була і нині залишається центром наукового забезпечення агропромислового комплексу області.

У середині семидесятих років минулого століття в колишньому Радянському Союзі почала практикуватися нова форма інтеграції науки з виробництвом – науково-виробничі об'єднання.

Рішенням Ради Міністрів Української РСР таке об'єднання в жовтні 1981 року було створене на базі Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції. До складу об'єднання увійшло дослідне господарство „Степне” Полтавського району (голове підприємство), а також елітно-насінницькі радгоспи „Вирішальний” Лохвицького району і „9-е січня” – на Хорольщині. Згодом, у 1983 році, до складу об'єднання увійшов і держплемзавод ім. Декабристів Миргородського району.

Створення такого об'єднання стало новою інтегрованою формою наукового підрозділу, що безпосередньо поєднував діяльність наукового колективу з виробництвом.

Створилися більш сприятливі умови для виробничої перевірки й реалізації наукових розро-

бок, одержання економічного ефекту. В цей час особлива увага зверталася на покращання соціально-культурних і побутових умов працівників об'єднання.

За 1980–1989 роки на дослідній станції та в господарствах об'єднання було побудовано і введено в експлуатацію 7127 кв. м житла, в т. ч. 64 будинки садибного типу, дитячий садок, два будинки культури, 22,3 км доріг, 48 об'єктів виробничого призначення (насіннеочисні лінії, тваринницькі приміщення та ін.).

Зі створенням науково-виробничого об'єднання розширилось і коло завдань наукової установи. Серед них – розробка, перевірка і впровадження у виробництво технологій вирощування сільськогосподарських культур і виробництва продукції тваринництва; розробка технологій і прийомів кормовиробництва, а також створення нових сортів кормових культур; впровадження високопродуктивної техніки; забезпечення господарств області насінням високих репродукцій зернових, зернобобових і кормових культур, кукурудзи, багаторічних трав; виробництво і реалізація елітного племмолодняку великої рогатої худоби, свиней, птиці; удосконалення економічної роботи, господарського розрахунку, виявлення резервів підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва.

У зв'язку з новими завданнями перед дослідною станцією постала необхідність перегляду її структури і джерел фінансування.

Існуючі раніше невеличкі відділи і лабораторії були укрупнені, створено п'ять основних відділів по окремих напрямках (із яких три – нових), значно зміцнені ланки з розробки, перевірки та впровадження науково-технічних досліджень.

Були створені відділи: землеробства з лабораторіями агрохімії, польоводства, обробітку ґрунту, садівництва, захисту рослин, механізації сільськогосподарського виробництва; відділ розробки, перевірки і впровадження технологій у рослинництві з лабораторіями технології виробництва і заготівлі кормів, розробки технологій у рослинництві, науково-технічної інформації; відділ тваринництва.

Чисельність науково-технологічного персоналу дослідної станції становила 140 осіб, із яких 63 – наукових співробітників, у т. ч. 30 кандидатів наук.

Змінилося фінансування наукових відділів. Державне фінансування залишилося практично на одному рівні, відрахування господарств за рахунок додаткового прибутку від впровадження збільшилося вдвічі, значно зросли надходження

від укладання договорів. Матеріально-технічна база об'єднання забезпечувала вирішення головних його завдань. Площа землі в об'єднанні складала понад 25 тисяч гектарів, із яких – 22,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 20,6 тис. га ріллі.

Поголів'я великої рогатої худоби нараховувало 10,5 тис. голів, у т. ч. 3,5 тис. корів; поголів'я свиней – 19,3 тис. голів, із них 0,9 тис. голів основних свиноматок; овець – 0,7 тис. голів; птиці – близько 20,7 тис. голів.

На той час в об'єднанні працювало 3500 осіб, із яких – 140 науково-технічних і 155 інженерно-технічних працівників.

Створення науково-виробничого об'єднання сприяло поглибленню наукових досліджень, з'явилася можливість здійснювати на практиці наукові розробки, оцінювати їх значимість із пропозиціями виробничого застосування.

Із метою прискорення використання нових досягнень науки і передового досвіду в Полтавській області була створена мережа дослідно-показових господарств. У кожному з 25 районів було визначено по одному господарству з числа найбільш економічно сильних, прогресивних, які успішно застосовували нові прийоми агротехніки, нові машини, тощо.

Для надання науково-методичної допомоги за кожним із цих господарств було закріплено по одному науковому співробітнику з числа співробітників дослідної станції, а також Полтавського науково-дослідного інституту свинарства і Полтавського сільськогосподарського інституту.

Одночасно були створені обласні базові господарства, що спеціалізувалися з окремих галузей ведення господарства.

Так, базовим із обробітку ґрунту став колгосп „Маяк комунізму” Новосанжарського району, де систематично проводилися польові досліді щодо обробітку ґрунту.

У колгоспі „Прогрес” Карлівського району велася наукова робота в плані застосування методів хімічної боротьби з бур'янами, поєднання хімічних методів з агротехнічними.

У колгоспі „Маяк комунізму” Кобеляцького району була досконало освоєна технологія вирощування сої, досягнуто стабільно високих урожаїв (16–20 ц/га). Звідси соя вийшла на поля району, а згодом – і області.

Науковими співробітниками дослідної станції був проведений аналіз структури посівних площ і внесені пропозиції зі скорочення зернових культур до 49,8 %, у т. ч. озимих – 25,5 %, кормових культур – 26,5 %, чистих парів – 7,1 %,

що дало можливість забезпечити пшеницю озиму кращими попередниками, а також створити більш сприятливі умови для решти культур. Значно зросли урожаї й валові збори. Середній урожай пшениці озимої становив у 1986–1989 роках 42,9 ц/га.

Тематика наукових досліджень постійно удосконалюється, включаються нові дослідження, що мають неабияке значення для сільського господарства області, зокрема, вивчення польових зерно-бурякових сівозмін для спецгоспів із розвитим тваринництвом, вивчення основних принципів побудови і продуктивності прифермерських сівозмін, що дало можливість обґрунтувати чергування і співвідношення кормових культур у цих сівозмінах, забезпечивши виробництво кормів зеленого конвейєра.

За результатами багаторічних досліджень систем обробітку ґрунту була розроблена комбінована система, що забезпечувала одержання більш високих урожаїв при збереженні родючості ґрунту, підвищення ерозійної його стійкості.

Впровадження безвідвального і комбінованого обробітків ґрунту під зернові культури (завдяки вищій продуктивності плоскорізних знарядь) сприяло поліпшенню агротехніки, проведенню робіт своєчасно і в кращі строки. При постійному обробітку ґрунту без обертання скиби поле очищається від бур'янів, урожаї зернових на 2–5 ц/га збільшуються.

Крім того була розроблена методика програмування урожаїв із розрахунком добрив на додатковий урожай, створена принципово нова фіто-меліоративна технологія освоєння лук із солонцюватими ґрунтами.

Вчені станції проводили системну роботу з вивчення вирощування люцерни, підвищення її насінневої продуктивності. Селекціонерам вдалося створити новий сорт люцерни – Полтавчанка – з потенційною урожайністю насіння 8–9 ц/га. Перша виробнича перевірка в колгоспі „Дружба” Карлівського району забезпечила урожайність 5,7 ц/га. У 1982 році створили і передали в сортовипробування гібрид кормового буряка Полтавський напівсолодкий. Середній урожай цього гібриду на Карлівській сортодільниці склав за 1978–1982 роки 836 ц/га. Одночасно було передано в сортовипробування сорт вики ярої мохнатої Полтавська 80.

Вчені станції розробили техніку розрахунку кормового плану – комплексної системи виробництва кормів в області, що забезпечують річну потребу тваринництва в повноцінних і збалансованих за протеїном кормах. Застосування агро-

технічних і біологічних засобів захисту рослин від шкідників, хвороб і бур'янів сприяло росту урожаїв і валових зборів сільськогосподарських культур.

Вчені станції довели, що застосовувати пестициди слід лише в тому разі, коли врятувати урожай одними агротехнічними заходами неможливо.

Колгосп ім. Орджонікідзе Шишацького району вже в ті часи вирощував високі врожаї без застосування гербіцидів, знищуючи бур'яни агротехнічними прийомами, використовуючи знаряддя безвідвального обробітку ґрунту, боронування, підгортання та ін., застосовуючи біологічні методи боротьби.

Нині ПП „Агроекологія”, що створене на базі вищеназваного колгоспу, вже понад 30 років не застосовує хімічних засобів боротьби і мінеральних добрив.

Дослідна станція чимало уваги надавала такій цінній культурі, як соя: вивчалися питання агротехніки цієї культури, використання її в ущільнених посівах, кормові переваги та інші. Соя знайшла застосування в змішаних із кукурудзою посівах на силос, як культура, що збагачує його білком.

У семидесяті роки минулого століття велася серйозна робота, спрямована на розробку інтенсивної технології вирощування кукурудзи.

Основи технології, що забезпечувала б одержання 25 ц/га, були розроблені в 1985 році – і розпочалося широке виробниче випробування й використання її в колгоспах і радгоспах Полтавщини.

Ініціатором розширення посівів сої та використання її в тваринництві виступив Новосанжарський район під керівництвом і при безпосередній участі першого секретаря райкому партії М.В. Бернацького. Застосовуючи технологію, запропоновану дослідною станцією, господарства району вже в 1985 році посіяли перші 34 га сої, а в 1987 році площа сої в районі становив 2155 га при урожайності зерна 17,7 ц/га, а в колгоспі ім. Горького урожай сої склав 29,8 ц/га. На базі цього колгоспу була створена виробничо-наукова система „Соя”, до якої увійшла Полтавська дослідна станція і 13 господарств Новосанжарського району. Нині Полтавська область – флагман в Україні з вирощування сої, посівна площа якої становить понад 100 тис. га.

Вчені відділу тваринництва зосереджували свою роботу на щонайактуальніших питаннях галузі, зокрема, на технології виробництва молока, розробці раціонів годівлі, веденні племінної

роботи з поліпшення чорно-рябої породи великої рогатої худоби, розробці технології вирощування й відгодівлі молодняку великої рогатої худоби на м'ясо.

Рішенням виконкому Полтавської обласної Ради народних депутатів від 22 грудня 1987 року був створений центр наукового забезпечення агропромислового комплексу Полтавської області на базі Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції, куди ввійшли Полтавський сільськогосподарський інститут, Полтавський науково-дослідний інститут свинарства, Веселоподільська дослідно-селекційна станція, Українська дослідна станція бджільництва, Полтавська зональна науково-дослідна ветеринарна станція, Устимівська дослідна станція ВІР, Полтавська обласна проектно-пошукова станція хімізації сільського господарства, Інспектура Держкомісії із сортовипробування сільськогосподарських культур по Полтавській області, Полтавський інженерно-будівельний інститут, Полтавський кооперативний інститут, Українська зональна дослідна станція Всесоюзного інституту лікарських рослин.

Центр наукового забезпечення АПК у дещо реорганізованому вигляді працює й нині, охоплюючи практично всі галузі сільськогосподарського виробництва. Завдання центру полягає в координації науково-дослідних робіт, розгляді завершених науково-технічних розробок і пропозицій стосовно їх реалізації, забезпеченні інформаційного обслуговування та пропаганди досягнень науки й передового досвіду.

Головними напрямками наукових досліджень Центру є:

- відпрацювання ресурсозберігаючих технологій основного і передпосівного обробітку ґрунту в поєднанні з економічно вигідними та екологічно безпечними дозами добрив у сівозмінах Лівобережного Лісостепу України;
- розробка й оцінка короткоротаційних сівозмін для фермерських господарств, що забезпечують збереження родючості ґрунту та фітосанітарного стану посівів на належному рівні, економію енергетичних ресурсів;
- вивчення беззмінної культури жита озимого, пшениці озимі, кукурудзи, цукрового буряку та їх урожайність;
- розробка й впровадження в систему органічного землеробства екологобезпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур;
- створення лабораторії відновлюваних джерел енергії (вітрової, сонячної, твердого палива) з метою розробки модулів енергозберігаючих

систем для побутових і виробничих приміщень сільськогосподарських підприємств;

- створення високопродуктивних сортів пшениці озимої на основі методів адаптивної селекції, що характеризуються високою екологічною пластичністю;
- створення нових сортів гороху безлисточкового типу, пристосованих до прямого комбайнування, із підвищеним вмістом білка й високими адаптивними властивостями;
- створення нових ультраранньостиглих сортів проса з високими показниками якості зерна та адаптивними властивостями, придатними для однофазного збирання;
- створення нових високоврожайних сортів сої, адаптованих до умов Лісостепу України, різних напрямів використання, з високою якістю продукції та розробка схем їх насінництва, сортових технологій вирощування;
- розробка технології оцінювання свиней за якістю продукції з використанням сучасних генетичних методів;
- створення нових генотипів свиней, які мають високу якість свинини;
- розробка та впровадження енергозберігаючої технології виробництва молока;
- вплив застосування регуляторів росту та нових мінеральних добрив, мікродобрив на урожайність і якість сільськогосподарської продукції;
- використання соломи й інших рослинних решток у якості добрива;
- розробка технологій вирощування, селекції й насінництва різних видів лікарської рослини ехінацеї та розторопші плямистої;
- вивчення лікувальних властивостей і застосування розчину полтавського бішофіту у ветеринарній медицині й тваринництві;
- вивчення патогенезу та розробка патогенетичних методів терапії запальних процесів при хірургічних хворобах тварин;
- маркетингове забезпечення ринку плодово-овочевої продукції лісостепової зони України;
- удосконалення прийомів і методів аналізу ефективності сільськогосподарського виробництва та його економічного потенціалу;
- організаційно-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств АПК.

Змінюються наукові дослідження в напрямі сучасних технологій, вимог сьогодення, а установа була, є і залишається центром наукової думки для аграріїв Полтавського регіону.

Висновки:

Результативність і популярність робіт Полтавського дослідного поля, практика сільського господарства довели необхідність всебічного й глибокого вивчення питань сільського господарства.

Продовжуючи традиції Дослідного поля, Полтавська дослідна станція виходила з принципів практичної значимості всіх досліджень, комплексного вирішення питань, вносячи тим самим свій вклад у розвиток сільськогосподарської науки.

Основні результати наукових досліджень із питань агрономії, особливо обробітку ґрунту, вологості ґрунту, боротьби із засухою, сівозмін, селекції, захисту рослин; із питань тваринництва й кормовиробництва стали першоосновою, на якій базується сучасна аграрна наука.

К.: Либідь, 1998. – С. 81.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Гриб Н.И.* Полтавская ордена Трудового Красного Знамени сельско-хозяйственная опытная станция им. Н.И. Вавилова / Н.И. Гриб, В.К. Чуйко. – К.: Лыбидь, 1991. – С. 25.
2. Итоги работ Полтавского опытного поля за 20 лет (1888–1906). – Вып. I–II. – Полтава: Изд. Полтав. об-ва сельск. х-ва. – 1907. – С. 162.
3. *Онопрієнко В.І.* Історія української науки XIX–XX століть: навч. посіб. / В.І. Онопрієнко. –

4. Полтавское опытное поле // Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях. – С. 150.
5. *Сазанов В.И.* Полтавская сельскохозяйственная станция / В.И. Сазанов // Достижения сельскохозяйственных опытных станций Украины: сборник под. ред. зав. опыт. отделом НКЗ В. Румянцева. – Х.: Рад. селянин, 1928. – С. 4–5.